

*Валентина Пархомчук,
завідуюча відділом історії
обласного краєзнавчого музею*

ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА У КІРОВОГРАДСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

У статті розповідається про українського мецената, видавця першої щоденної газети українською мовою «Рада» у 1906-1914 рр. Євгена Чикаленка через формування у фондах обласного краєзнавчого музею меморіальної колекції його особистих і родинних документів, рукописів, мистецьких творів та видань.

Ключові слова: Євген Чикаленко, українська революція, меморіальні речі, колекція документів, перша щоденна газета українською мовою.

Постать Євгена Харлампійовича Чикаленка (1861-1929 рр.), українського громадського діяча, благодійника та мецената займає помітне місце в українській історії, але не достатньо відома широкому загалу громадськості. Євгена Чикаленка, подвижника української культури, щедрого благодійника, який присвятив своє життя служінню українському народу, розвитку його культури, збереженню та відродженню традицій, як і багатьох його сучасників та однодумців, спіткала гірка доля еміграції та забуття на батьківщині.

Лише на початку 1990-х років наукова громадськість вперше згадала про благодійницькі справи мецената, звернула увагу на його багату мемуарну й епістолярну спадщину, визначивши її як цінне джерело у дослідженні вітчизняних історично-культурних і літературних процесів на зламі ХІХ - ХХ століть. У 2003 р. вперше в Україні, у видавництві «Темпора» були видані його «Спогади», з цінними «Матеріалами до біографії Євгена Чикаленка», написаної донькою, Ганною Євгенівною Чикаленко. Останніми роками в Україні були підготовлені до друку і ввійшли в науковий обіг щоденники Є. Чикаленка з 1907 по 1929 роки, його листування з окремими діячами, зокрема з В. Винниченком, С.Єфремовим, П.Стебницьким, А.Ніковським, які є не тільки цінним джерелом для вивчення життя і діяльності великого патріота українського народу, яким протягом усього свого життя був Євген Чикаленко, а й для вивчення епохи, що була визначальною у формуванні української нації. Особливої уваги заслуговує поки що єдина монографія про життя і діяльність Є. Чикаленка «Євген Чикаленко. Людина на тлі епохи», підготовлена дослідником Інною Старовойтенко і передана нею до музею з авторським підписом [1].

У Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї формування колекції Є. Чикаленка почалося з передачі портрета Євгена Харлампійовича Чикаленка роботи Федора Красицького онуком Є.Чикаленка Євгеном Івановичем Чикалеком 16 березня 2016 року [2] та фотографія портрету Є. Чикаленка з автографами ініціаторів передачі цього експонату [3]. Ця подія дія була широко висвітлена у місцевій пресі, тож декілька газет з

відповідними статтями ввійшли також до комплексу предметів, що висвітлюють діяльність Є.Чикаленка [4].

Окрім портрета, до наукової бібліотеки музею було передано епістолярну спадщину Чикаленка, видану у Київському видавництві «Темпора». Передачу здійснили директор видавництва Юлія Олійник, яка профінансувала реставрацію портрета, Інна Старовойтенко, дослідниця та упорядниця мемуарної спадщини Є. Чикаленка та доктор філологічних наук Володимир Панченко – один із перших сучасних дослідників життя і діяльності Євгена Чикаленка. Саме історичні розвідки В. Панченка у 90-х роках ХХ століття сприяли поверненню імені цієї видатної особистості в українську історію та в історію нашого краю зокрема. Впродовж багатьох років В. Панченко продовжує займатися дослідженням і популяризацією цієї теми, розкриваючи нам нові подробиці життя і діяльності Є. Чикаленка. Так, у 2016 році Володимир Євгенович передав музею диск із записом публіцистичного фільму «Місія Євгена Чикаленка», одним із авторів якого був він сам [5].

Робота з формування колекції продовжується і сьогодні. Краєзнавчий музей має цінні документи, як оригінали, так і скановані копії, із родинного архіву Є. Чикаленка, які стосуються походження роду Чикаленків, подробиць навчання у земському реальному училищі, господарської, наукової та громадської діяльності, цінні фотографії його та дітей, друзів, родичів. Матеріали передані музею у 2017 році онуком Євгена Харлампійовича Чикаленка Євгеном Івановичем Чикаленком, який проживає у місті Києві.

Перший блок документів – особисті документи – свідоцтва та метричні виписи про народження і смерть батьків Є.Х. Чикаленка, копія його власного паспорта, свідоцтво про навчання у Єлисаветградському земському реальному училищі, у яких зазначаються не тільки конкретні дати, а й суспільний стан, відомості про навчання, тощо. Ці документи є цінними зразками документів тогочасної епохи.

Народився Євген Чикаленко 9 грудня 1861 року у селі Перешори Ананіївського повіту Херсонської губернії (нині територія Одеської області) у родині землевласника села Перешори Харлампія Івановича Чикаленка та Олени Каєтаївни Краєвської, які одружилися у 1858 році [6].

До музейної колекції зібрано документи про народження батьків Євгена Чикаленка, у яких вказуються деталі родоводу Чикаленків. Це – свідоцтво про народження матері Олени Каєтаніївни від 3 вересня 1847 р, у якому зазначено, що 5 червня 1838 року у службовця, «канцеляриста», Ананіївського земського суду Каєтана Олександровича Краєвського і законної його дружини Варвари Давидівни Горієнко народилася донька Олена [7] та метричний випис про народження батька, Харлампія Івановича, у якому зазначається що *«тысяча восемьсот двадцать девятого года февраля десятого родился, а одиннадцатого крещен младенец Харлампий, родился от родителей законвенчанных села Перешоры отставного урядника Ивана Чикаленка и жены его Феодосии»* [8].

Про походження, освіту, майновий стан, службову діяльність батька свідчить копія його атестата про службу, видана Ананьївським повітовим судом 8 січня 1865 року, у якому зазначається, що батько Євгена Харлампійовича, Харлампій Іванович Чикаленко, колезький радник, походить із «доказывающих дворянство», власник родової 195 і 73 орендованої сажнів землі у с. Перешорах, отримав домашню освіту, склав екзамен у Тираспольському повітовому училищі, вступив на службу в Ананьївський повітовий суд у 1846 році на посаду канцелярського службовця третього розряду, у 1864 році «согласно прошению уволен со службы за болезнью», одружений, має дітей [9].

У родині Харлампія Чикаленка було троє дітей – Іван, Євген та Ганна, у якої з Євгеном Чикаленком були дуже теплі стосунки. Спочатку родина Чикаленків проживала у місті Ананьєві, де батько служив секретарем суду до 1864 року, доки не вийшов у відставку. Після смерті діда, Івана Михайловича Чикаленка, батьки переїхали у с. Перешори, де батько почав активно займатися сільським господарством і примножив здобутки діда. Але сімейне життя батьків, згідно зі спогадами Євгена, не склалося. Мати, не витримавши сімейного побуту у селі, повернулася до своїх батьків у місто. Діти залишилися з батьком, «зрідка навідували матір».

У 1870 році Євгена віддали на навчання до міста Одеси у приватний пансіон англійця Рандаля, де вже навчався його старший брат. Після Різдва 1871 року до Одеси на лікування приїхав Харлампій Іванович, який ще восени захворів на нирки. Але лікування не дало результату і незабаром він помер на сорок другому році життя. До музейної колекції надійшло свідоцтво про смерть батька Євгена Чикаленка, у якому зазначено, що *«тысяча восемьсот семьдесят первого года, февраля четырнадцатого умер, а восемнадцатого погребен земледелец села Перешоры, коллежский регистратор, Харлампий Иванов Чикаленко. Умер от водяной болезни, погребен на Перешерском кладбище священником Василием Лопатинским»* [10].

Серед особистих документів – свідоцтво про навчання Євгена Чикаленка у Єлисаветградському земському реальному училищі, у якому він навчався з 1875 по 1881 рік. Цей період свого життя Євген Чикаленко детально описав у своїх спогадах. Особливо тепло він згадував родину Тобілевичів, у яких проживав на квартирі. В подальшому міцна дружба пов'язала цих людей на все життя. У Єлисаветграді Чикаленко потоваришував з набагато старшим за себе лікарем Опанасом Михалевичем, який теж багато сприяв у духовному формуванні юнака. Цікаво описує Є. Чикаленко загальну атмосферу у навчальному закладі, окремих викладачів, зокрема директора училища М. Завадського. Натомість про навчання пише мало: *«Про вчення в школі і про учителів не буду оповідати, особливо помітного в них нічого не було»* [11, с. 70]. Згідно зі свідоцтвом про навчання, оригінал якого передано на постійне зберігання до фондів музею, Євген «во время пребывания своего в заведении вел себя отлично», хоча особливими успіхами у навчанні не відрізнявся [12].

До особистих документів слід віднести копію паспортної книжки Євгена Харлампійовича Чикаленка від 25 серпня 1910 року, яка теж надійшла на постійне зберігання. У документі зазначено, що оригінал паспортної книжки виданий Є.Х. Чикаленку в м. Одесі 16 серпня 1896 року. У графі «звання» значиться «дворянин», вказана дата народження, стосунок до військової повинності («ратник ополчення»), зазначено сімейний стан, вказані діти і дружина та адреса на 16 серпня 1896 року – м. Київ, вул. М.Благовіщенська, №56 [13].

Ще одним документом, який належить до особистих, є випис із метричної книги про народження старшої доньки Євгена Харлампійовича Чикаленка Анни Євгенівни Келлер-Чикаленко. Вона відома як активна учасниця міжнародного жіночого руху, талановита перекладачка, мовознавець, бібліотекар [14]. Проживала зі своїм чоловіком Зігмундом Келлером у Швейцарії. Написала спогади про батька «Матеріали до біографії Євгена Чикаленка», які надруковані у «Спогадах» (1861-1907) у розділі «Додаток» окремою статтею [15, с. 368].

Наступний комплекс документів – майнові документи – плани ділянок, документи на власність тощо.

Відомо, що у с. Перешорах Є Чикаленко постійно оселився у 1885 році, коли йому з новоствореною родиною було заборонено проживати у великих містах імперії у зв'язку з підозрою в українофільській діяльності. Власником всього майна на той час був рідний дядько Євгена Харлампійовича Петро Харлампійович, який постійно проживав у Херсоні, а господарство вів найнятий на роботу економ. Але вже через рік дядько відмовився від послуг економа і господарство довірив вести молодому Євгену. У 1890 році дядько помер. На той час померли від хвороб брат Іван і сестра Галя, тож Євген став єдиним спадкоємцем дядька. Як відомо, Євген Харлампійович був добрим господарем, який створив зразкове господарство, використовуючи глибокі знання, отримані в Харківському університеті, впроваджуючи нові методи обробітку землі, закупаючи найкращу іноземну техніку. На момент вступу у спадщину Є. Чикаленко з родиною вже переїхав до м. Одеси, оскільки дітям потрібно було ходити до школи. З переїздом до м. Одеси Чикаленко активно *«втягався в український визвольний рух і нарешті захопився ним усією душею. У мене тоді вже упав інтерес до свого господарства і я все менше і менше уділяв йому часу і уваги і вже дивився на нього тільки як на джерело, з якого я черпав ресурси на прожиток та громадські потреби»* [16, с. 167]. Тому майже відразу, коли Є. Чикаленко став власником землі, він почав «умовляти» безземельних перешорських селян купити через земельний банк частину його землі. За «Спогадами», селяни неохоче погоджувалися зв'язуватися з банком, тому «прийшлося значно знизити ціну». Таким чином було знайдено перших 25 селян, яким Є. Чикаленко продав частину землі, про що зазначено у копії ввідного листа на вступ у власність [17]. Частину родового маєтку Є. Чикаленко залишив собі для ведення господарства, про що теж зазначено в цьому ж документі [18].

Є.Чикаленко вважав, що він повинен залишити дітям у спадок скільки землі, скільки йому залишив батько, тому замість проданої у с. Перешорах землі, восени 1899 року він купив землю у с. Кононівка Лубенського повіту на Полтавщині, звідки родом була його дружина Марія Вікторівна. Частину коштів сплатив готівкою, а на частину взяв кредит у Селянському банку. Сам із родиною переїхав до м. Києва, де винайняв будинок на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 56. Як свідчать виписи з кріпосних книг по Лубенському повіту, згодом, після повного погашення кредиту, частину землі в с. Кононівка Є. Чикаленко передав Кононівському Товариству домогосподарств [19]. Собі залишив невелику ділянку для ведення «зразкового господарства» [20].

Окремий комплекс майнових документів складають документи на власність у Криму – випис із кріпосної Сімферопільського Нотаріального Архіву книги по Ялтинському повіту за 1911 рік від 20 травня 1911 року про купівлю дачної ділянки поблизу села Алупки площею 711 кв. сажнів землі [21] та два плани на цю ділянку – перший - план всієї ділянки [22], яку придбав Чикаленко, а другий – на окремий шматок землі на цій ділянці, де мали бути прокладені комунікації [23]. Землю було куплено у вдови комерції радника Варвари Іванівни Токмакової. В майбутньому Чикаленко збирався побудувати на цій ділянці будинок відпочинку для хворих українських письменників.

Завершує колекцію «майнових» документів довіреність, надана Є. Чикаленку від дружини Марії Вікторівни Чикаленко на право здійснення управління її власними справами, вирішення фінансових питань від її імені, в тому числі продажу, купівлі, оренди майна, яке їй належить [24]. Відомо, що з 1909 року Є. Чикаленко залишивши дружину, з якою прожив двадцять п'ять років і виховав п'ятьох дітей, проживав у цивільному шлюбі з Юлією Садик, племінницею дружини. Це була важка сімейна драма, яку болісно переживав Є. Чикаленко, його рідні [25, с. 145].

Але через декілька років родинні стосунки поступово налагодилися. Зі старшими дітьми, які жили за кордоном, Є. Чикаленко листувався до останніх днів свого життя. За менших, Петра та Івана, що залишилися в радянській Україні, дуже болісно переживав. Дружині допомагав матеріально. Останні роки життя в еміграції були дуже важкими для Чикаленка. Власні хвороби, скрутне фінансове положення, передчасна смерть дружини Юлії, смерть сина Петра, який був заарештований 1928 року і помер по дорозі на заслання, дуже болісно вразила вже слабкого Є.Х. Чикаленка. Але навіть ці випробування не зломали духу Євгена Харлампійовича. Він мужньо переносив біди, знайшов сили працювати далі, готуючи до друку термінологічні словники, сподівався переїхати до доньки у Швейцарію, продовжував листуватися з друзями, яких залишилося не так багато. Але нова болюча звістка 1929 року про арешт молодшого сина Івана та чергова, 13-та операція, остаточно забрали сили. В одному з останніх листів до В. Винниченка Є. Чикаленко ділився своїм горем та дякував йому

за готовність допомогти. [26, с.354-358]. Помер Є. Чикаленко 20 червня 1929 року.

Наступний блок документів – рукописи. До них належить фрагмент спогадів Є.Х. Чикаленка, який стосується видання газети «Рада» та одна із економічних статей.

Мемуарна та епістолярна спадщина Є.Х. Чикаленка, за словами однієї з дослідниць його творчості Т. Осташко, є справжньою енциклопедією життя українського національного відродження, неоціненним джерелом сучасного дослідника новітньої історії України [27, с. 7].

Провідне місце серед цих джерел належить «Щоденникам» Є.Х. Чикаленка, які видані в Україні останнім часом. Перший «Щоденник» (1907-1917 рр.) Євген Харлампійович почав писати ще з 1907 р., записуючи переважно все те, що пов'язане з газетою «Рада». В подальшому, вже будучи в еміграції, за власними словами *«вирішив записати все те що пам'ятав, до чого долучився, працюючи на українську ідею»*. Таким чином Євген Чикаленко написав ще шість томів унікальних «Щоденників», які теж представлені в музейній колекції.

Не менш важливими є «Спогади» (1861-1907 рр.) Є. Чикаленка. Написані живою, цікавою мовою, вони дають нам широку картину життя не тільки автора, його родини, однодумців, в а й загальну картину життя України за значний період часу. У самій передмові до «Спогадів» автор зазначав, що він готує «Щоденник», але поки його не вдалося видати, то *«тепер випускаю у світ, як вступ до того мого щоденника, конспективні спогади свої за 45 років свого життя (1861-1907 рр.), щоб читачі того щоденника познайомились хоч з коротким життєписом особи, що його писала»* [28, с. 26].

Фрагмент рукопису, який вдалося зібрати до музейної колекції, стосується одного з розділів «Спогадів», а саме Розділу ХХ (1905-1907 рр.) «Перший рік щоденної української газети на Великій Україні». В музейній колекції зберігається ще не відредагований автором рукопис [29]. Доцільно на наш погляд буде навести текст, який не ввійшов до опублікованого видання «Спогадів»: *«Ми раз у раз марили про те, як – би було добре, як-би ми мали українську пресу. Я частенько висловлювався: «Ох, треба швидше нам Генія, або газети, а то пропадем, як нація, або будемо провансальцями! Багато раз подавали прошення, але нічого з того не виходило. Подавав якось і я з М.П. Левицьким, щоб мені дозволили видавати щотижневу напівхліборобську, напівлітературну часопись під назвою «Селянин», але нічого з того не вийшло. Як раз через місяців скільки почали Р.У- ці видавати за кордоном свою газету під такою ж назвою. Досадував я за се на їх не мало, бо тут пішла чутка «що не дозволили мов, Чикаленкові «Селянина» тут, то він почав його видавати за кордоном»*. Далі рукопис майже дослівно збігається з надрукованим у «Спогадах» текстом і стосується вражень про оголошення Маніфесту від 17 жовтня 1905 року («Маніфест про удосконалення державного порядку», яким фактично оголошувалося про створення Державної Думи): *« В цей день, в годин 11 ранку увійшло до мене*

разом зо скілька души: Грінченко, Єфремов, М.Левицький та ін. з вигуком «Христос Воскрес!» почали цілуватись, як на Великдень. Коли ми обмінялись враженнями, які на нас справив Маніфест, ... всі були тієї думки що маніфестом вже дано право видавати... і українську газету, тобто треба тільки подати заяву адміністрації» [30, с. 279].

Значну частину спадщини Є. Чикаленка складають його економічні праці. На жаль, в музейній колекції немає жодного прижиттєвого видання книг Чикаленка по народному господарству. Тож особливо цінним видається рукопис наукової статті «К вопросу о нуждах сельскохозяйственной промышленности», написаної 11 листопада 1902 року у с. Кононовці, надрукованої у журналі «Хуторянин» [31; 32].

Останню групу оригінальних предметів становлять дві газети, які надійшли до музейної колекції на постійне зберігання. Особливо цінним експонатом, який вже зайняв достойне місце в експозиції музею, є один із номерів газети «Рада» – першої щоденної газети українською мовою, яку видавав Є. Чикаленко власним коштом протягом 1906-1914 років [33].

Символічним є другий експонат – перший номер відновленої газети «Рада» від 12 вересня 1991 року [34]. У ній надруковано Постанову Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» та Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. На першій шпальті – розлоге інтерв'ю з Олесем Гончарем, у якому він згадує першого редактора газети «Рада» Бориса Грінченка, дописувачів газети Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Миколу Лисенка, Володимира Винниченка, багатьох інших достойних діячів того часу, але й словом не сказав про засновника та генерального спонсора газети, людини, яка віддала цій справі не тільки своє серце і душу, а часом здоров'я та значні власні кошти.

Цікавим є ще один предмет – сімейний альбом Євгена Харлампійовича Чикаленка. До музейної колекції надійшла сканована копія цього предмета. Більшість фотографій анотовані і скановані окремо, що дає змогу за потреби виготовити якісні копії або відтворити весь альбом [35].

На сьогоднішній день вищеперелічені документи опрацьовуються, ставляться на музейний облік. Планується найближчим часом виготовлення репринтних копій документів для створення першої в Україні тематичної виставки, присвяченої життю і діяльності Великого Українця – Євгена Харлампійовича Чикаленка.

У нашому місті за Розпорядженням Кіровоградського міського голови від 19 лютого 2016 року № 24 «Про перейменування вулиць, провулків та інших об'єктів топоніміки міста» вулицю Медведєва перейменували на вулицю Євгена Чикаленка. Це, до речі, поки що єдина вулиця його імені в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: Монографія. – К.: Темпора, 2009. – 544с. – Кіровоградський обласний краєзнавчий музей (далі – КОКМ): Інв. № 21479, – АІ – 47331.
2. Красицький Ф.С.(1873-1944). Портрет Є.Х. Чикаленка 1903-1905 рр. с. Кононівка, Полтавщина, Україна. – КОКМ.: КОМ – 47246, Ж – 1075.
3. Фото кольорове «Портрет Є.Чикаленка» з підписами учасників передачі портрету музею. – КОКМ.: ФД – 12157.
4. КОКМ : – Газета «Первая городская газета» 7 квітня 2016 №14 (311) – НД – 7498; Газета «Народне слово» 7 квітня 2016 , №14 (3244) – НД – 7500; Газета «Україна Центр» 7 квітня 2016 , №14 (1164) – НД – 7499.
5. Диск із записом публіцистичного фільму «Місія Євгена Чикаленка», – КОКМ.: НД – 7497.
6. Чикаленко Євген. Спогади (1861-1907). – К.: Темпора, 2011. – 544 с. – КОКМ.: Інв. № 13495.
7. Свідоцтво про народження матері Є. Чикаленка, видане Херсонською духовною Консистоцією від 3.09. 1847 р. – КОКМ.: КОМ – 47859, АІ– 21820.
8. Метричний випис із метричної книги Миколаївської церкви с. Перешори Ананьївського повіту Херсонської губернії про народження Х.І. Чикаленка від 29 серпня 1881 року. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_003
9. Атестат про службу Чикаленка Харлампія Івановича, виданий Ананьїським повітовим судом 8 січня 1865 року за №10. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_008-009.
10. Свідоцтво про смерть батька Євгена Чикаленка Харлампія Чикаленка, виданого священником Миколаївської церкви с. Перешори Ананьївського повіту В. Лопатинським від 19 лютого 1871 року. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_014.
11. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – К.: Темпора, 2011. – 544 с.– КОКМ, Інв. № 13495.
12. Свідоцтво про навчання Є. Чикаленка у земському реальному училищі, видане нотаріусом М.О. Сильвесторовичем. м. Одеса, 6 листопада 1891 року. Копія. – КОКМ.: КОМ – 47857, АІ – 21818.
13. Паспортна книжка Є.Х. Чикаленка, видана нотаріусом С.Б. Шенфельдом. м. Київ, 1910 рік, 25 серпня, реєстр № 18277. Копія. – КОКМ.: КОМ – 47858, АІ– 21819.
14. Випис із метричної книги, 1-ї частини про народжених села Юсковець Успенської церкви Лубенського повіту Полтавської губернії за 1884 рік № 125. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Чикаленко» Випис.
15. Ганна Чикаленко Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка // Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – К.: Темпора, 2011. – 544 с. – КОКМ.: Інв. № 13495.
16. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – К.: Темпора, 2011. – 544 с. – КОКМ.: Інв. № 13495.
17. Ввідний лист Є.Х. Чикаленка на вступ у власність від 19 вересня 1890 № 1189 і 31 жовтня 1890 у с. Перешори і с. Степанівка Херсонської губ. Копія. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_015- 016.
18. План ділянки землі у с. Перешори Херсонської губернії Ананьївського повіту у кількості 71 десятина 1396 квадратних саженив володіння дворянина Євгена Харлампійовича Чикаленка, які підлягають відчуженню. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_010.
19. Випис із Кріпосної Лубенського нотаріального архіву книги по Пирятинському повіту за 1906 рік № 12. Херсонської губернії Ананьївського повіту. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_0004 - 0505

20. Копія Випису із Кріпосної Лубенського Нотаріального архіву книги по Пирятинському повіту за 1906 рік № 12, стор. 93 № 112 . Київ, 10 березня 1909 року, По реєстру № 4965. Нотаріус С. Шенфельд. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_0006 - 0707
21. Випис із кріпосної Сімферопольського Нотаріального Архіву книги по Ялтинському повіту за 1911 рік № 10 частина 1-а стор 113 № 107 від 20 травня 1911 року. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_0008-0011
22. План Таврійської губернії Ялтинського повіту ділянки землі відмежованої із маєтку Хоба-Туби Івана Федоровича Токмакова, проданого Євгенію Харламповичу Чикаленку мірою 711 кв. сажнів. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Чикаленко». План ділянки.
23. План ділянки землі Ялтинського повіту Таврійської губернії, виділеного з маєтку Хоба-Туби, яка розташована при сел. Алупці, яке належало вдові Комерції Радника Варварі Іванівні Токмакової, проданого дворянину Євгенію Харламповичу Чикаленко. Площа землі 142 кв. саж. . – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_024.
24. Довіренність М.І. Чикаленко на ім'я Є.Х. Чикаленка від 1 квітня 1914 року. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_012 - 013.
25. Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902 – 1929 / Упорядник Н.Миронець. – К.: Темпора, 2010. – 448 с. – КОКМ, інв. № 13490.
26. Там само.
27. Осташко Т. Конструктор українського визвольного руху // Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – К.: Темпора, 2011. – 480 с. – КОКМ, інв. № 13496.
28. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – К.: Темпора, 2011. – 544 с. – КОКМ, Інв. № 13495.
29. Чикаленко Є. Перший рік (1906) української газети. Фрагмент рукопису. – КОКМ.: НД – 7783, Папка «Чикаленко». Українська газета.
30. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – К.: Темпора, 2011. – 544 с. – КОКМ, Інв. № 13495.
31. Чикаленко Є. К вопросу о нуждах сельскохозяйственной промышленности. 11 листопада 1902 року, с. Кононівка Пирятинського повіту. Рукопис. – КОКМ.: НД – 7783, – Папка «Документи. Чикаленко.» – IMG_018 - 023.
32. Радченко Н. М. Висвітлення історії кредитно-банківської системи України на сторінках журналу «Хуторянин» (1896-1917рр). – Режим доступу: dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1233/1/стаття.docx
33. Газета «Рада». – 1908. – 20 серпня (2 вересня). – КОКМ.: КОМ – 47856, АІ – 21817.
34. Газета «Рада». – 1991. – 12 вересня. – КОКМ.: КОМ – 47860, АІ – 21821 .
35. Сімейний альбом родини Є.Х. Чикаленка. – КОКМ.: НД– 7783, – Папка «Чикаленко». Альбом.
36. Розпорядження Кіровоградського міського голови від 19 лютого 2016 року №24 «Про перейменування вулиць, провулків та інших об'єктів топоніміки міста»: Режим доступу : <http://www.kr-rada.gov.ua/files/content/files/raspod-20160223115224.pdf>.